

INTERNATIONAL CONFERENCE
“Global Horizons in Philology and Pedagogy: Experiences of Turkic Nations”
September 25, 2025

ÜSLUB VƏ JANRIN INKIŞAFINDA MƏNA TRANSFORMASIYALARININ ROLU

Nigar Seyidova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Bakı Dövlət Universiteti

<https://orcid.org/0009-0001-4413-2270>

nigar-seidova@mail.ru

Xülasə: Ədəbiyyatın estetik inkişafında dilin semantik potensialı xüsusi yer tutur. Bədii mətnlərdə söz və ifadələrin məna transformasiyası yalnız semantik dəyişiklik deyil, həm də üslubi çalarların zənginləşməsi və janr sərhədlərinin genişlənməsi ilə müşayiət olunur. Bu proses mətnin çoxqatlı semantik strukturlar yaratmasına, oxucunun təfəkküründə yeni assosiasiyaların formalaşmasına və əsərin estetik təsir gücünün artmasına səbəb olur.

Açar sözlər: məna transformasiyası, üslub, janr, mədəniyyətlərarası diskurs, poetik funksiya, estetik təsir.

Müasir elm məna transformasiyalarını yalnız dil hadisəsi kimi deyil, həm də mədəniyyətlərarası diskursun formalaşdırıcı elementi kimi dəyərləndirir. Ədəbiyyatın varlığı yalnız müəllifin qələmə aldığı mətnlərlə məhdudlaşmır; o, oxucu ilə qarşılıqlı əlaqədə yeni mənalar qazanır və daim transformasiya olunur. Hər bir mətn oxucunun dünyagörüşü, estetik zövqü, sosial-mədəni təcrübəsi fonunda fərqli şəkildə yozulur. Bu isə onu göstərir ki, üslub və janrın inkişafı yalnız yazıçıların yaradıcılıq aktı ilə deyil, həm də oxucuların həmin mətnlərə verdikləri təfsirlərlə şərtlənir. *“Hər bir sözün mənasının dəyişilməsi özbaşına əmələ gəlmir. Bu, hər şeydən əvvəl, bu və ya başqa bir cəmiyyətin ictimai-siyasi quruluşu, cəmiyyətin dünyagörüşü və s. ilə əlaqədar olaraq gedən bir prosesdir. Buna görə də sözün mənasının dəyişilməsinə tez-tez təsadüf olunur”* [5, 321-322].

Müasir nəzəriyyə də bu yanaşmanı təsdiq edir. Cullerin fikrincə, ədəbiyyatın mövcudluğu yalnız mətnə deyil, həm də oxucunun interpretativ fəaliyyətində gerçəkləşir. Bu interpretasiya prosesində janr sərhədləri genişlənir, üslubi çalarlar zənginləşir və mətnə əvvəlcədən nəzərdə tutulmayan yeni semantik qatlar üzə çıxır. Beləliklə, oxucu təcrübəsi ədəbiyyatın estetik və nəzəri inkişafında passiv qəbulçu deyil, aktiv yaradıcılıq subyekti kimi çıxış edir [4, 28].

Məna transformasiyaları üslubun bədii təsir gücünü artıran əsas vasitələrdəndir. Məsələn, Oskar Uayldın *“Dorian Qreyin portreti”* əsərində portret sadəcə vizual təsvir deyil, həm də daxili mənaların transformasiya vasitəsidir. Rəssam Bazil obrazın gerçək görünüşünü çəkməklə kifayətlənmir, əslində, öz daxili dünyasını da kətana köçürür:

“Sevgilə çəkilən hər bir portret rəssamın öz portretidir; demək olar ki, onu öz balası kimi sevir; əslində, bu portret rəssamın baxıb çəkdiyi adamınki deyil; rəssam, əslində, pozada olan adama baxmır, o, özünü çəkir, kətan parçada özünü yaradır” [1]. Bu fikir birbaşa məna transformasiyası hadisəsini nümayiş etdirir. Çünki portret zahirən Dorian Qreyin təsviri olsa da, əslində rəssam Bazilin daxili dünyasının, gizli hisslərinin və estetik baxışlarının transformasiyasıdır. Burada “mənanın dəyişməsi” bədii obrazın iqiqat semantik yükündə təzahür edir: bir tərəfdən portret Dorianın gözəlliyini əks etdirir, digər tərəfdən isə rəssamın öz daxili aləminin simvoluna çevrilir.

Bu tip transformasiya həm üslubi çalarların (obrazın rəmzi mənada işlədilməsi), həm də janr xüsusiyyətlərinin (roman janrında psixoloji dərinliyin artması) inkişafına xidmət edir.

Janr strukturlarının dəyişməsi və zənginləşməsində məna transformasiyaları mühüm əhəmiyyət daşıyır. Dram janrında dialoqlar məna dəyişmələri vasitəsilə konfliktin dərinləşməsinə səbəb olur. Cabbarlının

“*Od gəlini*” əsərində qəhrəmanların nitqindəki semantik çevrilmələr əsərin ideoloji mahiyyətini açır və dramatik gərginliyi artırır. “*Öksüz könüllər tanrısı, bulunmaz diləklər pərisi, odlar gəlininə pərəstiş edirəm*” [3, 334]

Bu ifadə əsərdə mənə transformasiyasının parlaq nümunəsidir: Elxanın sözləri sadə bir sevgi və pərəstiş ifadəsi kimi görünür; “Odlar gəlininə pərəstiş” ifadəsi tədricən fərdi eşqdən çıxaraq dini-mistik aura qazanır. Solmaz yalnız bir qadın yox, həm də müqəddəs varlıq, xalqın ümidlərinin daşıyıcısı kimi təqdim olunur; Burada lirizm ilə patos birləşir, sevgi etirafı mifoloji və dini semantika ilə zənginləşir; Bu dialoq əsəri məişət konfliktindən çıxararaq sosial-ideoloji dram səviyyəsinə qaldırır. Qəhrəmanların şəxsi duyğuları ictimai-fəlsəfi mübarizə ilə birləşərək janrın hüdudlarını genişləndirir. Cabbarlı bu dialoq vasitəsilə fərdi hissləri kollektiv mənalara transformasiya edir; sevgi etirafı milli və sosial idealların ifadəsinə çevrilir. Bu, həm əsərin üslubi zənginliyini, həm də janr inkişafını təmin edən əsas bədii mexanizmdir.

Poeziyada isə eyni sözün müxtəlif mənalarda işlədilməsi janrın estetik çalarlarını gücləndirir. Məsələn, müasir postmodern şeirlərdə bir söz eyni anda həm milli-mədəni, həm də qlobal mənalar doğuraraq oxucuya çoxqatlı interpretasiya imkanı verir.

Mənə transformasiyaları yalnız milli ədəbiyyat daxilində deyil, həm də mədəniyyətlərarası diskursda mühüm rol oynayır. Azərbaycan şairlərinin klassik Şərq motivlərini Avropa poetikası ilə birləşdirməsi nəticəsində yaranan yeni janr sintezləri bu prosesin nümunəsidir. Mirzə Fətəli Axundzadənin yaradıcılığında Şərq didaktizmi ilə Qərb realist estetikasının sintezi mənə transformasiyası hesabına gerçəkləşir. Bu, janrın milli sərhədləri aşaraq qlobal ədəbiyyat prosesinə qoşulmasına imkan yaratmışdır.

Məsələn, “Aldanmış Kəvakib” əsərində qəhrəmanların həyatında baş verən hadisələr “ulduzların hərəkəti” ilə izah olunur, yəni insan taleyi fəvqəltəbii güclərin ixtiyarına verilir. Lakin hadisələrin gedişi göstərir ki, bu “kəvakibə inanma” yalnız aldanış və ictimai geriliyin göstəricisidir. Bu motiv mənə transformasiyasının ədəbiyyatda necə işlədiyini aydın göstərir: əvvəlcə “ulduzlar” obrazı müqəddəs, dəyişməz taleyin simvolu kimi təqdim olunur; hadisələrin inkişafı ilə isə həmin “ulduzlar” cahilliyin, mövhumatın və ictimai avamlığın rəmzinə çevrilir; beləliklə, eyni obraz (kəvakib) müxtəlif mərhələlərdə fərqli semantik qatlar qazanaraq transformasiya olunur [2].

Bu transformasiya həm üslub baxımından ironiya, satira vasitəsilə mənaların dəyişməsi, həm də janr baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Müasir dilçilikdə mənə transformasiyası həm də qloballaşma, multikulturalizm və intertekstual münasibətlərin güclənməsi ilə bağlıdır. Bu proses nəticəsində mətnlər təkcə milli mədəniyyətin sərhədləri daxilində deyil, müxtəlif dillər, ənənələr və bədii üslublar arasında əlaqə yaradaraq yeni semantik qatlarla zənginləşir. Beləliklə, oxucu eyni əsərdə fərqli mədəni kodları və diskursları kəşf edir, bu da transformasiyanın həm estetik, həm də ideoloji təsirini artırır.

Nəticə. Üslub və janrın inkişafında mənə transformasiyaları həm estetik, həm də nəzəri baxımdan həlledici rol oynayır. Onlar bədii mətnin semantik qatlarını çoxaldır, oxucunun şüurunda yeni assosiasiyalar yaradır, janr strukturlarını dinamikləşdirir və ədəbiyyatın estetik imkanlarını genişləndirir. Mənə transformasiyası fenomeni ədəbiyyat nəzəriyyəsində yalnız dil hadisəsi kimi deyil, həm də mədəniyyətlərarası diskursun əsas elementlərindən biri kimi qəbul edilməlidir. Onun araşdırılması həm Azərbaycan ədəbiyyatının, həm də dünya ədəbiyyatının müqayisəli şəkildə öyrənilməsinə yeni perspektivlər açır.

INTERNATIONAL CONFERENCE
“Global Horizons in Philology and Pedagogy: Experiences of Turkic Nations”
September 25, 2025

Ədəbiyyat

1. Uayld O. Dorian Qreyin portreti. <https://yazarkesh.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/03/dorian-qreyin-portreti1.pdf>
2. Axundzadə M.F. Əsərləri. Üç cildə, I cild, Bakı, Şərq-Qərb, 2005, 296 s.
3. Cəfər Cabbarlı. Əsərləri. Dörd cildə. II cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 360 səh.
4. Culler J. Literary Theory: A very short introduction. Oxford University Press. 2011, 165 s.
5. Afad Qurbanov. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. I cild (2 cildə). Bakı, 2019. 464 səh.